

Βιβλιοκρισίες Βιβλιοπαρουσιάσεις

Για το βιβλίο,

Δέσποινα Ι. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2006, 328 σ. + 16 σ. εικόνες

Αιμιλία Καραλή*

* Η Αιμιλία Καραλή είναι διδάκτωρ νεοελληνικής φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Η μελέτη της Δ.Ι. Παπαδημητρίου έρχεται να συμπληρώσει ένα σημαντικό κενό στην ελληνική βιβλιογραφία. Η εργασία της, προϊόν πολύχρονου μόχθου, έρχεται να συστηματοποιήσει πλευρές της συντηρητικής σκέψης, όπως διατυπώθηκε σε ένα κρίσιμο για την ελληνική ιστορία διάστημα 45 ετών: από την περίοδο που επακολούθησε τη μικρασιατική καταστροφή έως την εγκαθίδρυση της δικτατορίας των συνταγματαρχών τον Απρίλιο του 1967. Το βασικό πρωτογενές ερευνητικό υλικό της το αποτέλεσαν περίπου 100 εφημερίδες και περιοδικά, κυρίως του συντηρητικού χώρου -ελληνικού και διεθνούς- ενώ παράλληλα, επεκτείνεται σε ένα σημαντικό αρχειακό υλικό, μαρτυρίες, δοκίμια, φυλλάδια και βιβλία που αποκαλύπτουν πλευρές αυτής της σκέψης.

Το βιβλίο διαρθρώνεται σε τρία μεγάλα κεφάλαια που πλαισιώνονται από εισαγωγή και επίμετρο. Στο πρώτο («Για μια ιστορική προσέγγιση των εννοιών και ιδεολογιών») η συγγραφέας εκθέτει τα μεθοδολογικά της εργαλεία και το πεδίο της έρευνάς της. Στο δεύτερο («Ο λαός του Μεσοπολέμου») αναλύει την κυρίαρχη αιχμή της συντηρητικής σκέψης που περιστρέφεται γύρω από την ανάδειξη της έννοιας της νομιμοφροσύνης ως ενοποιητικού στοιχείου της συντηρητικής σκέψης της εποχής. Στο τρίτο μέρος («Το έθνος των εθνικοφρόνων») αναλύει την εξέλιξη της συντηρητικής σκέψης που επικεντρώνεται στην έννοια της εθνικοφροσύνης.

Από τα σημαντικότερα θέματα που αναδεικνύονται στο βιβλίο είναι η αντιφατικότητα, η πολυπλοκότητα και η πολυπρισματικότητα με την οποία διατυπώθηκε ο συντηρητικός λόγος γύρω από τις βασικές έννοιες του λαού και του έθνους κατά τη διάρκεια μισού περίπου αιώνα. Το διάστημα αυτό δεν προσλαμβάνεται από τη συγγραφέα σαν μια απλή χρονολογική διαδοχή γεγονότων. Συνδέεται με τη δυναμική σημαντικών πολιτικών και κοινωνικών αλλαγών τόσο στο πεδίο της ονομαζόμενης αστικής πολιτικής σκηνής, του τρόπου και των μέσων διαχείρισης του ελληνικού καπιταλισμού όσο και στις μεταμορφώσεις της συντηρητικής σκέψης με βάση την ανάπτυξη του εργατικού κινήματος, του ρόλου της Αριστεράς (κυρίως του ΚΚΕ), από την περίοδο της μικρασιατικής εκστρατείας έως την δικτατορία του 1967. Η μελέτη, όμως, δεν περιορίζεται εκεί. Συνδέει τις μεταπλάσεις του ιδεολογικού συντηρητικού παραδείγματος με αντίστοιχες της στο διεθνές χώρο, κυρίως στη Γαλλία και τη Γερμανία κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, και στις ΗΠΑ και στη Γαλλία μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Κοινό σημείο της συντηρητικής σκέψης και ιδεολογίας είναι βέβαια, ο αντικομμουνισμός, ο οποίος κατά την περίοδο την οποία εξετάζει συνδέθηκε άμεσα με τον αντισοβιετισμό εφόσον οι δύο αυτές έννοιες όχι μόνο ταυτίστηκαν αλλά θεωρούνταν συνώνυμα (όχι μόνον από την πλευρά των συντηρητικών αλλά και από τη δεσπόζουσα πολιτική σκέψη της Αριστεράς). Οι κύριες αιχμές της

συντηρητικής σκέψης που προωθήθηκαν από τον αθηναϊκό τύπο της περιόδου, καθημερινό και περιοδικό, μακροχρόνιο και βραχύβιο, στρέφονται κυρίως κατά του σοβιετικού κοινωνικού, πολιτικού και οικονομικού προτύπου το οποίο εμφανιζόταν ως αντίπαλο δέος. Οι αντιδράσεις σε αυτό ποικίλουν κυρίως ως απάδον σε κάποιο ιδεοληπτικό ομοιογενοποιητικό πρότυπο της έννοιας του ελληνικού έθνους και λαού, ανάλογα. Στη μελέτη επισημαίνεται ότι η έννοια της κομμουνιστικής ιδεολογίας δεν παρουσιάζεται ως σύνολο θεωρητικών προτάσεων και πρακτικών, αλλά ως κάτι αφηρημένο, συνδεδεμένο με το φανατισμό μιας θρησκευτικής πίστης.

Η Δ. Ι. Παπαδημητρίου παρουσιάζει την οικειοποίηση αρχικά από τον αντιβενιζελισμό της έννοιας του λαού και της υπεράσπισης των δικαιωμάτων του από τον θρόνο, την ίδια στιγμή που ο βενιζελισμός υιοθετούσε το έθνος ως κεντρική έννοια. Απέναντι στον βενιζελισμό που εμφανιζόταν κυρίως ως όργανο της ολιγαρχίας, του αυταρχισμού και ξένων δυνάμεων ορθωνόταν ένας λόγος που διεκδικούσε την υπεράσπιση ενός διαφορετικού τρόπου διαχείρισης της εξουσίας που στηριζόταν σε «ελληνικές» ηθικές και θρησκευτικές αρχές. Συχνά, αλματικοί συλλογισμοί συνέδεαν τον βενιζελισμό με τον κομμουνισμό. Την περίοδο του Μεσοπολέμου, και ως μια προσπάθεια υπέρβασης του δίπολου βενιζελισμός-αντιβενιζελισμός, εμφανίζεται η εναλλακτική λύση του «τρίτου δρόμου», της δικτατορίας. Είναι η περίοδος κατά την οποία αρχίζει να ασκεί έλξη το ναζιστικό και μουσολινικό πρότυπο, ακόμη και σε μορφωμένους συντηρητικούς διανοούμενους και να διαμορφώνεται το έδαφος για την ιδεολογική προετοιμασία της 4ης Αυγούστου.

Η «νομιμοφροσύνη» αντικαταστάθηκε κυρίως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο από την «εθνικοφροσύνη». Ο όρος εμφανίστηκε στο Μεσοπόλεμο προκειμένου να δηλώσει την αστική συνειδηση που διαπνέεται από αντικομμουνιστική διάθεση αλλά επιδιώκει να ενώσει τους «υγιώς σκεπτόμενους Έλληνες», να άρει δηλαδή τις διχαστικές πολώσεις μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών. Μετά τον Πόλεμο όμως, επισημαίνει η Δ. Ι. Παπαδημητρίου, προσλαμβάνει το ιστορικό της περιεχόμενο ως ιδεολογία του αποκλεισμού, του εξοβελισμού των κομμουνιστών από το εθνικό σώμα. Οι ποικίλες εκφράσεις της είτε στην αγορά είτε στη λόγια εκδοχή της, αγκαλιάζουν το πολιτικό φάσμα από τον ακραϊνή δεξιά έως τον κεντρώο χώρο. Η χρήση της από τον λόγο των υποστηρικτών της δικτατορίας συνδέεται ταυτόχρονα με το αντικομμουνιστικό κινδυνολογικό της πρόσημο με την άρνηση της κοινοβουλευτικής πολυκομματικής δημοκρατίας, των πολιτικών διαιρέσεων και την ανάγκη της συμβολής των εθνικοφρόνων Ελλήνων στο έργο της στρατιωτικής κυβέρνησης.

Οι διαβαθμίσεις και οι ιστορικές αλλαγές του συντηρητικού προτύπου με συμβατική τομή τον Β' Παγκόσμιο και τον Εμφύλιο Πόλεμο παρουσιάζουν

ενδιαφέρον για τον σύγχρονο μελετητή γιατί πλεονέχει τους εμφανίζονται με έναν παραλλαγμένο τρόπο και σήμερα. Η θεωρία, για παράδειγμα, των ολοκληρωτισμών (ναζισμού και σταλινισμού), αναπτυγμένη και από πρώην κομμουνιστές αποτέλεσε τον ηγεμονικό φιλοσοφικό λόγο τη δεκαετία του 1950 που υπερασπιζόταν τον «ελεύθερο αμερικάνικο τρόπο ζωής» και δικαίωνε ηθικά τον πόλεμο που γίνεται «για μια δίκαιη υπόθεση και αγαθές προθέσεις», δηλαδή εναντίον εκείνου που εμφανίζεται ως απειλή αυτού του κόσμου.

Το έργο της Δ. Ι. Παπαδημητρίου αποτελεί μια σημαντική συμβολή στην αναγνώριση βασικών δομικών στοιχείων της συντηρητικής σκέψης στην Ελλάδα. Διαβάζοντας τη μελέτη αυτή δεν προκαλείται μόνο το ενδιαφέρον για το συσχετισμό σύγχρονων συντηρητικών αναγνώσεων του έθνους και εκφράσεων της πολιτικής σκέψης με παρελθούσες, αλλά και για τον τρόπο με την οποίο αντιπαρατέθηκε και αντιπαρατίθεται η αντίπαλη σκέψη σε αυτήν.

Για το βιβλίο

Θάνατος Λίποβατς, *Το όνομα του πατέρα και η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, Πόλις, Αθήνα 2007, 306 σ.

Γιάννης Σταυρακάκης*

Δυσφορίες της μετα-πολιτικής¹

Είκοσι χρόνια μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα, ο Θάνατος Λίποβατς εξακολουθεί να αντιστέκεται στην περιρρέουσα «ακίνησία» και να μας ξαφνιάζει με την συνεχή συγγραφική του παραγωγή και την ικανότητά του να φωτίζει την καθημερινή μας πολιτική και κοινωνική εμπειρία με επιστημονικά εργαλεία ενός εύρους και βάθους που λίγοι ελέγχουν. Ιδιαίτερης μνείας αξίζει, πρώτ'απ'όλα, η πρόσφατη δουλειά του για τον γνωστικισμό –τόσο η επιμέλεια ενός κατατοπιστικότητας εισαγωγικού βιβλίου² όσο και η δική του σύντομη εισαγωγή³ όπου μια κατεξοχόν θεολογική/φιλοσοφική προβληματική έρχεται να εξηγήσει σύγχρονα κοινωνι-

κά, πολιτικά, αλλά και φιλοσοφικά αδιέξοδα. Αλλά και η εργασία του (μαζί με τον Νίκο Δεμερτζή) για τον φθόνο και την μνησικακία που εισάγει για πρώτη φορά με τόση συστηματικότητα στον ελληνικό χώρο την προβληματική της συγκίνησης και των συναισθημάτων στην κοινωνιολογία και την πολιτική επιστήμη.⁴

Και στις δύο αυτές περιπτώσεις έχουμε να κάνουμε με παρεμβάσεις ενδεικτικές της γενικότερης στάσης του Λίποβατς απέναντι στην κοινωνική και πολιτική ανάλυση. Πρόκειται για μια στάση εικονοκλαστική και βαθύτατα κριτική, μια στάση που πάει κόντρα σε κατεστημένους διαχωρισμούς ανάμεσα σε επιστήμες και πειθαρχίες, κόντρα σε στερεότυπα και εφησυχασμούς –τόσο της δεξιάς όσο και της αριστεράς. Ο λόγος του Λίποβατς δεν είναι, ως εκ τούτου, εύκολα ταξινομήσιμος. Η πρόσβαση σε αυτόν απαιτεί προσπάθεια, πράγμα που επιβάλλει και ο συνειρμικός χαρακτήρας της γραφής του. Μπορεί όμως να ανοίξει νέους δρόμους στον επίμονο αναγνώστη. Έτσι, σε έναν κόσμο τον οποίο εξακολουθεί να σημαδεύει το κακό –στις διάφορες μορφές του– το ερώτημά του γιατί υπάρχει αυτό το κακό και, κυρίως, του γιατί οι άνθρωποι εξακολουθούν να το ξορκίζουν με έναν μανιχαϊκό αποκαλυπτικό τρόπο που τελικά το αναπαράγει –παράδειγμα ο λόγος του φονταμενταλισμού και της τρομοκρατίας, αλλά και ο λόγος του «πολέμου των πολιτισμών», από την άλλη– δεν μπορεί να απαντηθεί αν δεν ανατρέξουμε στο γνωστικού τύπου φανταστικό που μορφοποιεί αυτούς τους διύσμους και επιτρέπει την βίαιη εξαλλαγή τους. Γι' αυτό ο Λίποβατς μας καλεί να ανατρέξουμε στον γνωστικό πειρασμό και να τον μελετήσουμε –για να ερμηνεύσουμε καλύτερα και την τάση των δικών μας κοινωνιών να διολισθαίνουν σε τέτοιου είδους αυτο-καταστροφικές επιλογές. Για να γίνει όμως αυτό οφείλουμε να ξεπεράσουμε το ταμπού του απόλυτου διαχωρισμού του θρησκευτικού/θεολογικού και του πολιτικού λόγου, οφείλουμε να αναλύσουμε την αμοιβαία διαπλοκή τους, τα υπόγεια ρεύματα που τους διαπερνούν. Το ίδιο οφείλουμε να ξεπεράσουμε την φετιχιστική ρασιοναλιστική σύλληψη της νεωτερικότητας ως ένα στάδιο της ανάπτυξης του πολιτισμού στο οποίο πάθη και συναισθήματα δεν παίζουν πια κανέναν ουσιαστικό ρόλο. Αυτός ο φετιχισμός του λόγου δημιουργεί περισσότερα προβλήματα από όσα επιλύει και ο ψυχαναλυτικός όπως και ο φιλοσοφικός– λόγος έχουν χρέος να αναδείξουν και να επεξεργαστούν τα αδιέξοδα αυτά. Κάτι που γίνεται με ιδιαίτερα γόνιμο τρόπο στο βιβλίο των Δεμερτζή και Λίποβατς για τον φθόνο και την μνησικακία.⁵

Και οι δύο αυτοί προσανατολισμοί –τόσο η εξέταση της διαπλοκής θρησκείας, πολιτικής, πολιτισμού και ψυχισμού όσο και η ανάδειξη της αμφισβήτησης/αμφιθυμίας της εμπειρίας της νεωτερικότητας– είναι ορατοί και στο πιο πρόσφατο βιβλίο του Λίποβατς, *Το όνομα του πατέρα και η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*.⁶ Έτσι, όπως ο

Λίποβατς ομολογεί ήδη από τις πρώτες του σελίδες, «το ερώτημα του Θεού παραμένει και απαιτεί περαιτέρω στοχασμό» (σ. 15), «το ερώτημα της απαρχής του κακού στον κόσμο και της θεοδικίας που έθεσε, παραμένει πάντοτε κεντρικό ερώτημα» (σ. 16), και εισάγει μια διάχυτη δυσφορία και στο νεωτερικό, εξατομικευμένο και αγχογόνο σύμπαν (σ. 16-17). Και εδώ το γενικότερο ερμηνευτικό πλαίσιο του Λίποβατς εξακολουθεί να εμπνέεται από τον Φρόιντ και τον Λακάν, αλλά –σε μια επίδειξη έμπρακτου ακαδημαϊκού ήθους– δεν διστάζει να καυτηριάσει και τις «παρεκτροπές» της ίδιας της ψυχαναλυτικής σκέψης: «Η δυσφορία μέσα στην ύστερη νεωτερικότητα αναπαράγεται και από αυτούς που θέλουν να ριζικοποιήσουν την ψυχαναλυτική ηθική ως μια επαναστατική πολιτική θεολογία ... αναπαράγοντας την παράδοση της διύστικης σκέψης» (σ. 17).

Σε αυτήν ακριβώς την διάσταση της επιχειρηματολογίας του επικεντρώνονται και τα σχόλια που θα ακολουθήσουν. Στα διλήμματα της σύγχρονης δημοκρατίας και στο πώς η «ηθική της ψυχανάλυσης» τοποθετείται απέναντι τους. Στο πώς είναι δυνατόν να προσανατολιστεί κανείς ανάμεσα στις δύο ακραίες τάσεις που προκαλεί η απουσία και η αναζήτηση νοήματος και εναλλακτικών επιλογών στην ύστερη νεωτερικότητα: από την μία, απέναντι στην φυγόκοσμη –και συχνά κυνική– απορριπτική απόσυρση και, από την άλλη, απέναντι στην επαναφορά της επαναστατικής βίας στο πλαίσιο ενός περισσότερο ή λιγότερο απελπισμένου acting out (σ. 220). Ποια μπορεί να είναι η στάση υπευθυνότητας μπροστά σε αυτό το αυτοτροφοδοτούμενο αδιέξοδο; Η απάντηση στα ερωτήματα αυτά είναι κρίσιμη γιατί από αυτήν εξαρτάται η διάσωση και εμβάθυνση της νεωτερικής δημοκρατίας.

Στο πλαίσιο αυτό, θα ήταν δυνατόν να υποστηριχθεί ότι η επιχειρηματολογία του Λίποβατς επεκτείνεται και εμβραύνει την αγωνία πολλών σημαντικών στοχαστών διεθνώς για το φαινόμενο της μετα-πολιτικής. Τι σημαίνει «μετα-πολιτική»; Η μεταπολιτική σηματοδοτεί, όπως προτείνουν διανοητές όπως ο Colin Crouch, ο Jacques Ranciere, η Chantal Mouffe, ο Slavoj Zizek, την κυριαρχία λόγων και θεσμίσεων που διεκδικούν την νομιμοποίησή τους πέρα από οποιαδήποτε ουσιαστική πολιτική διαφωνία, πέρα από κάθε πολιτικό ανταγωνισμό, πέρα από κάθε κινητοποίηση των παθών, πέρα από την αριστερά και τη δεξιά. Στο πλαίσιο αυτό η άσκηση της εξουσίας απο-πολιτικοποιείται και ως μια α-πολιτική διαδικασία εκχωρείται σε διαφωτισμένους τεχνοκράτες (οικονομολόγους, ειδήμονες της κοινής γνώμης, κ.ο.κ.) και χειριστές του δημόσιου λόγου (δημοσιογράφους και τηλεπερσόνες). Με λίγα λόγια, η μετα-πολιτική κατονομάζει κάθε μορφή λόγου, ιδεολογίας, θεσμικής διάρθρωσης και κοινωνικής πρακτικής που απωθεί, απαρνείται την οντολογική σημασία του «πολιτικού». Όπως επισημαίνει σχετικά ο Λίποβατς: «Στη μετανεωτερική κατάσταση λαμβάνει επίσης

* Ο Γιάννης Σταυρακάκης διδάσκει πολιτική θεωρία στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ.